

КОНЦЕПТИ 'ДУША', 'СЕРЦЕ' ЯК РЕГУЛЯТИВНИЙ ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Статтю присвячено аспектам когнітивної сфери мови. У ній розглянуто лінгвістичну репрезентацію концептів 'душа' і 'серце' в англійській та українській мовах. Особливу увагу приділено аналізу спільного та відмінного в представленні цих концептів. Ключові слова: концепт, душа, серце, ментальність, мова, культура, світ.

Мова – важливий компонент свідомості особистості, що виступає як посередник між людиною та концептуальною картиною світу. Саме тому мова відіграє вирішальну роль у формуванні особистості та менталітету народу. В. Гумбольдт стверджував, що серед усіх виявів, через які можна пізнати дух і характер народу, лише мова здатна виявити найсвоєрідніші риси народного духу й характеру і проникнути у їхні таємниці [4, 69].

Культура народу вербалізується в мові, саме мова акумулює ключові концепти культури, транслюючи їх у знаковому втіленні-словах. Концепти — це згустки національно-культурного змісту, «осередки культури». За переконанням В. Маслової, саме їх вивчення допомагає виявити особливості світосприйняття народу, уявити концептуальну і національну картину світу [5, 53].

У мові кожного народу є концепти, які надзвичайно переконливо втілюють національний характер і особливості сприйняття реального світу, властиві для певного етносу. Найбільш виразними з них є важливі для культурної свідомості народу, серед яких національно специфічними для українців є насамперед концепти 'душа' та 'серце'.

У статті розглянуто концепти душа та серце, об'єктивовані в англійській і українській мові словами 'soul', 'душа' та 'серце', 'heart' для того, щоб виявити спільні та відмінні риси, зумовлені специфікою світогляду англійців і українців та їх культурними особливостями. Зіставлення двох мов має важливе значення для їх практичного вивчення, поглибленого аналізу та розширення уявлення про семантичне поле цих концептів.

Дослідження концептів 'душа' та 'серце' з розвитком когнітивної лінгвістики набуло особливої популярності. Праці О. Шмельова, В. Маслової, Т. Булигіної, О. Урисон, О. Селіванової, В. Кононенка, З. Бижевої, І. Голубовської, М. Скаб висвітлюють різні аспекти вербалізації та функціонування цих концептів. Особливий унесок у розвиток цієї проблематики зробили праці А. Вежицької, яка аналізує слово *душа* та порівнює його з відповідниками англійської, німецької та французької мов [1; 2].

Сутність поняття 'душа' споконвіків цікавила людей. У процесі розвитку міфологічної думки сформувалось поняття про душу як певний атрибут живої істоти. Згідно міфологічних уявлень наших предків, а пізніше християнських та філософських, духовним субстанціям протиставляється тіло як зовнішній вияв душі [6, 10].

Неусвідомлений стан людини, сновидіння привели до уявлення про душу, як про сутність, яка існує незалежно від тіла. Відголоски цих уявлень досі збереглися в мові: *душа вилітає (відлітає, тікає), душа держиться (тримається) в тілі, душа переставилася, душа прощається з тілом; God rest someone's soul, keep body and soul together.*

В історії філософії поняття 'душа' усвідомлювалось через протиставлення її до органічного тіла (душа як активна життєва основа), поняттю духа (душа як індивідуальний прояв єдиної духовної субстанції або як створена богом неповторна особистісна основа), зовнішнім соціальним формам людської поведінки (душа як внутрішній світ людини).

У концепції Платона душа і тіло існують окремо одне від одного, а для Аристотеля вони нерозривно пов'язані. Філософ Геракліт Ефеський вважав, що душа представляє один із мінливих станів вогню, який є першоосновою матеріального буття.

Душа перебуває в тісному зв'язку з тілом, за деякими уявленнями, людина об'єднує дві частини – душу і тіло: *ледве душа держиться в тілі; тілом і душею; You don't have a soul. You are a Soul. You have a body (Lewis), body and soul, enough to keep body and soul together.*

Вірування про місцезнаходження душі відрізняються у різних народів. В. Гнатюк говорить про те, що „одні думають, що душа сидить у голові або ямці під шиєю, інші, що в крові, грудях, у животі, печінці, горлі або під правою пахвою! [3, 52]. Наприклад: *Як замахнеться було мати (книжкою), так у мене душа аж у н'ятах (Остап Вишня); Put your ear down close to your soul and listen hard, one's heart is in one's mouth (Sexton).*

Концепт 'душа' як основна складова частина долучений до всіх релігій світу: уявлення про душу, даровану Богом, її безсмертя є основою релігійного віровчення. У мові функціонує багато виразів, що засвідчують це: *Душа безсмертна! Жить віковично їй! (І. Франко); Тіло вмере, а душа ніколи не вмирає (П. Мирний).*

Характерно, що поняття душі в християнській традиції нерозлучно пов'язане з поняттям "живий": *жива душа, тепло на душі, з холодною душею, душа болить, відводити душу, душа радіє (болить, тішиться, тривожиться), душа ятриться; unburden one's soul, every living soul.*

За життя людини душа і тіло завжди разом. Після смерті ж душа покидає тіло: *душа вилітає (відлітає, тікає, вискакує) з тіла; God rest someone's soul, smb.'s soul has flown away.*

Лексема *душа* в сучасній українській мові є полісемічною одиницею. Багатозначність поняття 'душа' віддзеркалюють словники, зокрема тлумачний словник сучасної української мови, у якому наведено б його визначень, що свідчать про багатогранність понятійних і семантичних модифікацій, про можливі інтерпретації цього поняття залежно від намірів особистості, мовної картини світу, мовної свідомості:

1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями: *Хвалити Бога, На душі не хмарно* (Л. Костенко); *Оксані стало на душі трошки веселіше* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Душа моя плаче, душа моя рветься* (Леся Українка).

2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини: *Врятуй мою душу, Боже...* (Л. Костенко); *Сьогодні вранці я умру... Душа у безвісті полине, очима зорі проведуть* (Л. Костенко).

3. (розм.) Про людину (найчастіше при визначенні кількості): *Преміальні має За кожену Впійману Душу* (О. Гончар); *На морі вмерло дев'ять душ народу; їх замість погребу метали в воду* (І. Франко).

4. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі: *Погано, коли у людини все сіре: і душа, і думки, і погляд. Сірі тільки перепілки гарні* (М. Стельмах); *І, напевне, була у н'ятах пелюсткова його душа* (В. Симоненко).

5. (перен.) Саме основне в чому-небудь, суть чогось; центральна фігура чого-небудь: *Він сидів між господарем й господарем як сам не свій,.. без того дотепу, який робив його звичайно душею товариства* (І. Франко); *І це теж була правда: він якось одразу вмів здружитися з людьми, одразу ставав душею товариства* (В. Стус).

6. Заглибина в нижній передній частині шиї: *Та ти хоч би застебнувся, Душу Свою Виставив* (О. Гончар); *...в нього груди розхристано й душу видно* (Гончар); *Довге намисто червоніло на довгій шиї, на душі блищав великий срібний дукач* (П. Мирний).

В англійській мові функціонує значна кількість лексем, які мають таке ж або наближене значення до українського лексеми *душа*. Англійські слова *soul, heart, spirit, mind, intellect, will, emotion* в різних контекстах можуть бути відповідником українського слова *душа*.

У багатьох випадках слово *душа* в англійській мові перекладається як *soul* і має декілька значень:

1. Духовна або нематеріальна частина людини або тварини, що вважається безсмертною: *How strange a thing this is! The Priest telleth me that the Soul is worth all the gold in the world, and the merchants say that it is not worth a clipped piece of silver* (O. Wilde); *The oak sleeps in the acorn, the bird waits in the egg, and in the highest vision of the soul, a waking angel stirs* (Allen); *Souls are God's jewels* (Trahern).

2. Моральна або емоційна сутність людини, її індивідуальність: *We know now that the soul is the body, and the body the soul. They tell us they are different because they want to persuade us that we can keep our souls if we let them make slaves of our bodies* (B. Shaw); *Ordinary riches can be stolen, real riches cannot. In your soul are infinitely precious things that cannot be taken from you* (O. Wilde); *Be careless in your dress if you must, but keep a tidy soul* (M. Twain).

3. Емоційність, задушевність, особливо проявляється у творах мистецтва: *Her interpretation was lacked a soul* (Addison).

4. Сутність, невід'ємна якість, основа: *Brevity is the soul of wit* (Proverb); *Discipline is the soul of the army* (Proverb); *Punctuality is the soul of business* (Proverb); *The soul's joy is doing* (Proverb).

5. Людина, особа: *Poor soul, the centre of my sinful earth, These rebel powers that thee array* (Shakespeare).

Але в англійській картині світу 'soul' не відіграє такої ролі, як душа – в українській. Наприклад в українській мовній картині світу нараховується близько 300 фразеологічних одиниць з компонентом «душа», в англійській – близько 40, до того ж деякі її функції виконують інші органи, а саме, серце 'heart': *в глибині душі – at heart; душа в душу – be heart and soul to one another; душа радіє – it gladdens the heart; душа не на місці – smb.'s heart is uneasy; до душі – after one's heart, молодий душею – young at heart.*

Англійське слово *heart* також має кілька значень:

1. Порожнистий м'язовий орган, який качає кров через кровоносну систему: *The heart serves as a pump controlling the blood flow in two circuits, the pulmonary and the systemic* (Miller-Keane Encyclopedia and Dictionary of Medicine).

1. Область грудей вище серця серце вважається центром людських думок і емоцій, особливо в любові або співчутті: *One learns people through the heart, not the eyes or the intellect* (M. Twain).

2. Чийсь настрій або почуття: *A loving heart is the truest wisdom* (Charles Dickens); *Have a heart that never hardens, a temper that never tires, a touch that never hurts* (C. Dickens).

3. Сміливість та ентузіазм: *"I mean it", Sally stuck to her guns though her heart sank, "I won't have this sort of business transacted in my house."* (Prichard).

4. Центральна або внутрішня частина чогось: *In the heart of the city that has no heart that's where they meet* (Allen).

5. Важлива роль, суть справи: *The heart of the problem, heart of the matter* (Oxford Dictionary of English)

Багатозначність слова *серце* в українській мові відображають такі його значення:

1. Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини – з лівого боку грудної порожнини): *Вона чула, як в грудях стукотіло серце швидко-швидко* (І. Нечуй-Левицький).

2. Місце з лівого боку грудної порожнини, де розміщується цей орган: *Вона підходила до рами, усміхаючись нам і кладучи руку на серце* (Ю. Яновський).

3. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, переживань і т. ін.: *Козаков не раз переконувався, що Павчине серце володіє дивною властивістю — вгадувати на відстані біду чи щастя полку* (О. Гончар).

4. Здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність: *Чим віддячить він їй? Чи вистачить в нього серця для неї, чи полегшить матері на старість лише холод самотності?* (О. Гончар).

5. Цей орган людини як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності: *Оддала за серце серце і пишную вроду* (П. Куліш); *Серце в неї, вже здібне до любові, вперше завмерло* (Ю. Яновський).

6. (перен.) Внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття: *В життя ти мною згордувала, Моє ти серце надірвала...* (І. Франко); *Поговорив (парубок) з дівчиною – вже й каже, що полюбив, а чистісінько не знав, яке у дівчини серце, яка душа* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Душа моя розривається надвоє/ Серце нис ї болить* (І. Нечуй-Левицький).

7. (з означ.) Сукупність якостей, рис, властивих певній особі, вдача людини: *Коли б та знала його високі думки, благородне серце, його ідейність, чистоту душевну... ти б була зачарована ним...* (М. Коцюбинський).

8. (з означ.) Людина як носій тих чи інших рис, якостей: *Ідіть, коли у вас є серце, він умирає* (Леся Українка); *Старе серце завжди шукає, де б його погрітися, кому б його посвітити на прощання своїм погаслим світлом* (П. Мирний).

9. (часто у сполуч. із займ. *моє*, а також із сл. *козаче, дівчинонько* і т. ін, розм.) Ласкаве звертання до кого-небудь: *Калино-малино, Ряснеє деревце! Хто ж тебе пригорне, Дівчинонько-серце?* (М. Руденко).

10. (перен.) Гнів, роздратування: *Наш Латин тут розгнівився і на гінець свого озлився, Що губи з серця покусав* (І. Котляревський).

11. (чого, перен.) Головна найважливіша частина, центр чого-небудь: *Сила їх (монголів) велика, а нещасні порядки на наших долях дозволила їм зайти аж у серце нашого краю* (І. Франко).

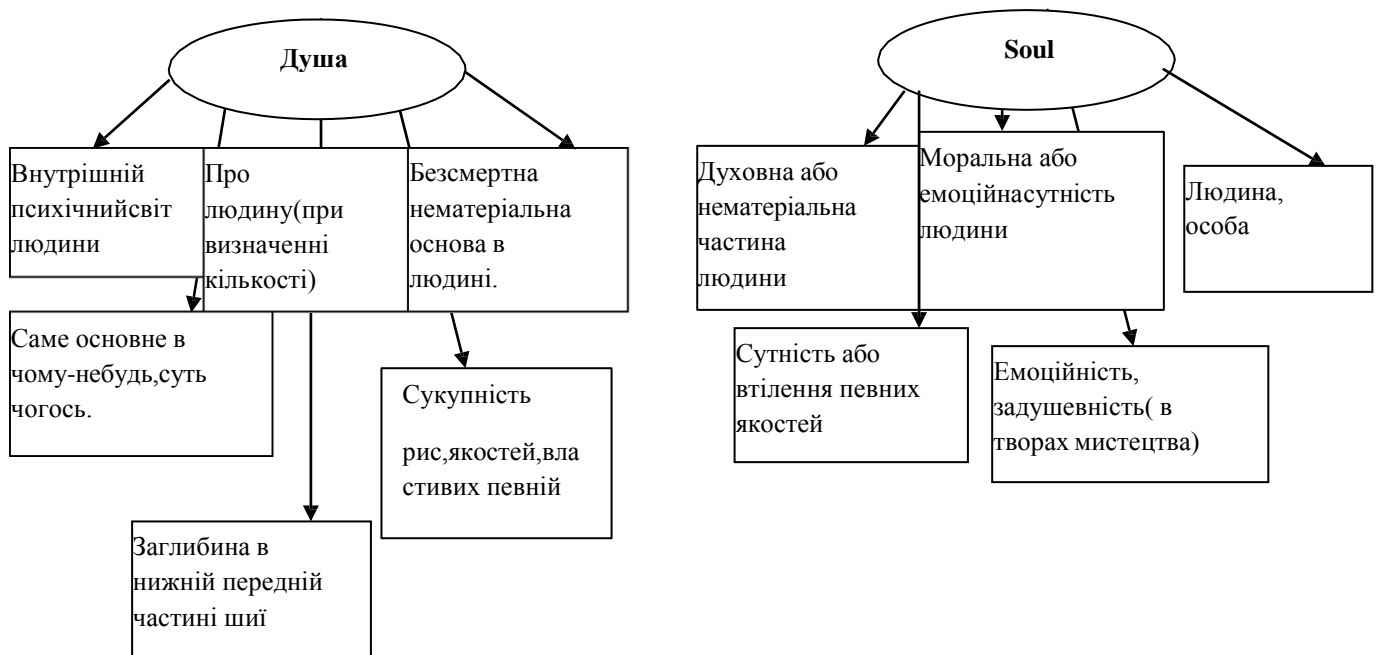
12. (перен.) Металева, циліндричної форми частина дзвона, розташована у внутрішній його частині, язик: *Він хотів ще потягнути мотуз, напружився і таки потягнув, але важке металеве серце ледве дійшло до обідка дзвона* (В. Стус).

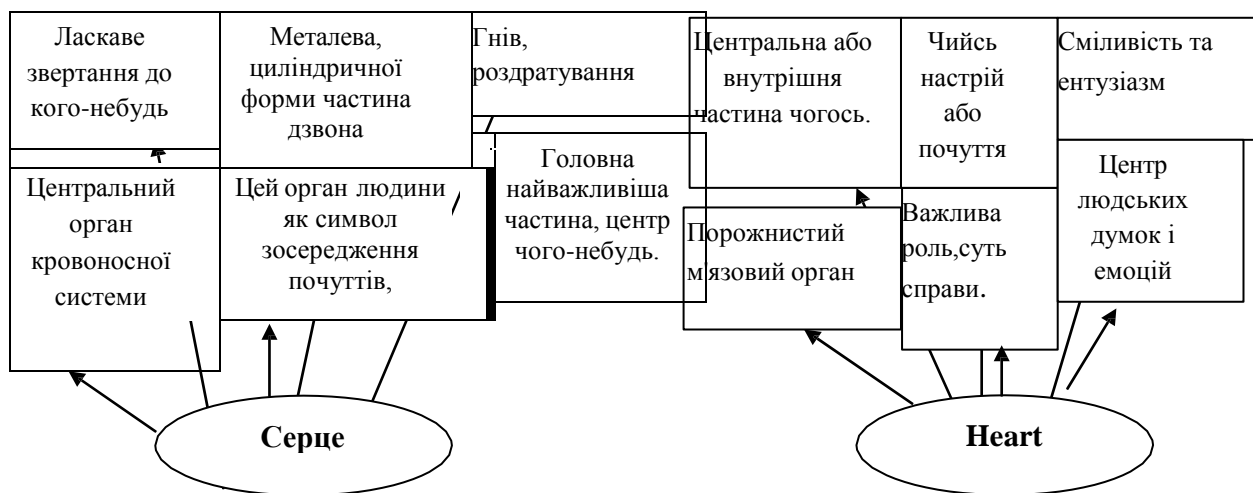
13. (діал.) Медуза: *Між рибою біліло, як холодець, серце, тобто медуза* (І. Нечуй-Левицький).

Діапазон семантики, що охоплює значення аналізованих концептів, представлений в таблиці № 1.

Аналіз семіологічного діапазону обраних концептів в українській та англійській мовах виявляє значну подібність в основних значеннях. У багатьох випадках слова "душа", "серце" в українській мові є відповідниками "soul" та "heart" в англійській мові. Але поняття 'душа' в українській картині світу має важливіше та диференційованіше значення, ніж 'soul' в англійській. В багатьох контекстах "heart" може бути відповідником слова "душа". Крім того переживання носіїв англійської мови, пов'язані із почуттями, локалізуються не тільки в серці, але й в розумі, на відміну від українців. Крім традиційного значення, серцев англословної картині світу може вживатися на позначення інтелекту, раціональної думки.

Таблиця №1. Обсяг семантики концептів 'душа', 'серце' в українській та англійській мовах

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А.Д. Шмелев]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 780 с.
2. Вежбицкая А. Язык ; культура ; познание / А. Вежбицкая ; [пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз ; предисл. О. В. Падучева]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. – 263 с.
4. Гумбольдт В фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем., общ. ред. Г. В. Рамишвили ; послесл. : А. В. Гулыга, В. А. Звегинцев]. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
5. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – 3-е изд., испр. – Мн. : Тетра Системс, 2004. – 256 с.
6. Пономарьов Л. П. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Л. П. Пономарьов, Ф. Р. Рильський, Н. А. Маркевич, В. П. Милорадович, П. В. Иванов, В. М. Гнатюк, П. С. Єфименко, І. Я. Франко, В. Я. Дашкевич, Д. М. Щербаківський, Х. П. Яшуржинський. – К.: Либідь, 1992. – 322 с.
7. Словник української мови в 11 т. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1971. – 550 с.
8. Словник української мови в 11 т. – Т.9. – К.: Наукова думка, 1978. – 917 с.
9. Oxford Dictionary of English, Revised Edition. – Oxford University Press, C. Soanes and A. Stevenson, 2005.
10. A. P. Cowie, R. Mackin and I. R. McCaig Oxford Dictionary of English Idioms (Oxford Dictionary of Current Idiomatic English). – Oxford University Press, 2011.

Стаття посвячена аспектам когнитивної сфери мови. В ній розглянуто лінгвістичну репрезентацію концептів 'душа' і 'серце' в англійському і українському мовах. Особливу увагу приділено аналізу загального і різного в представленні цих концептів.

Ключові слова: концепт, душа, серце, ментальність, мова, культура, світ.

The article is dedicated to the cognitive sphere of the language. It tells about the linguistic representations of concepts 'soul' and 'heart' in English and Ukrainian languages. Much attention is given to comparison the common and distinctive features of these concepts.

Key words: concept, soul, heart, mentality, language, culture, word.